Alexandru Mareş

O PRECIZARE PRIVIND TRADUCEREA *PÂNII PRUNCILOR*

Despre catehismul catolic intitulat *Pânea pruncilor*, apărut la Bălgrad în 1702, ştim, potrivit foii de titlu, că „s-au întorsu în limba românească de Duma Ianăşu de la Borbanți (= Bărăbanț, jud. Alba; n.n. Al. Mareş[1])". După Ion Gheție, care a examinat limba textului pe baza materialului selectat de Şt. Paşca, unele dintre particularitățile lingvistice (*u* > *v* în *vove, vachişa,* condiționale construite cu *a vrea* şi numeroase maghiarisme) se întâlnesc în texte bănățene scrise cu litere latine şi ortografie maghiară[1]. Această constatare l-a determinat pe autor să susțină că Ianăş Duma, „nu a tradus textul, ci numai a revăzut o versiune bănățeană a catehismului catolic"[2]. Recent, pe linia celor observate de Ion Gheție, s-a situat Emanuela Timotin, care, la capătul unei examinări minuțioase a lexicului din această tipăritură, a constatat o relație evidentă între catehismul bălgrădean şi textele bănățene premergătoare, pusă în lumină de cuvinte precum *nămesti* „a (se) pune, a (se) aşeza", *păcură* „iad", *prindere* „concepere", *răie* „răutate", *roditură* „geneză", *temătură* „teamă, spaimă" etc.[3]

Lista bănățenismelor, după cum ne-am încredințat, este susceptibilă de unele completări, cărora le dăm curs în continuare:

cămucă s.f. „stofă de mătase": „şi cu veşminte roşii de *cămucă* l-au îmbrăcat în neşte haine crăieşti" (17^{v}/15–17). Potrivit DA, s.v. *camhă*, cuvântul a fost înregistrat numai în *Anonymus Caransebesiensis*.

fericăciune s.f. „fericire, beatitudine": „Că acesta iaste cuvântul depreună a tuturor căzuților afară din *fericăciunie*" (37^{v}/1–3; cf. 43^{v}/6, 46^{v}/12). Înregistrat în câteva tipărituri bălgrădene din secolul al XVII-lea (*Noul Testament, Psaltirea, Sicriul de aur, Cărare pre scurt*), cuvântul apare bine reprezentat în textele bănățene-hunedorene (*Catehismul* lui Gheorghe Buitul, *Cartea de cântece* a lui Gergely Sándor de Agyagfalva, *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi, originar din Lugoj, *Anonymus Caransebesiensis, Psalterium hungaricum, Psaltirea* şi *Cartea de cântece* copiate de Ioan Viski), precum şi în texte de alte proveniențe care reproduc

[1] *Pânea pruncilor sau Învățătura credinții creştineşti strânsă în mică şumă,* Ediție îngrijită de Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilis, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 1. Aici (1^{r}/8–9) şi în continuare citatele sunt reproduse din exemplarul fotocopiat al ediției bălgrădene; vezi BAR, CRV I 133.

[2] *Evoluția normelor literare în tipăriturile ardeleneşti de la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 451.

[3] *Considerații despre lexicul tipăriturii* ***Pânea pruncilor*** *şi neîmplinirile unei ediții*, în LR, LXI, 2012, nr. 2, p. 229–232.

LR, LXV, nr. 3, p. 421–424, Bucureşti, 2016

BDD-A25728 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 19:38:08 UTC)

traduceri bănățene (*Fragmentul Todorescu, Cântec de Crăciun* – varianta publicată de M. Gaster – şi *Cântecele calvine* copiate de popa Giurgiu din Luncasprie, jud. Bihor)[4].

imală s.f. „murdărie": „că naşterea ei fără niceo durere au fost şi fără niceo *imală*, ci curată" (16^{v}/3–5). Cu acest sens cuvântul a fost înregistrat de G. Weigand în Banat[5]. În epoca veche, *imală* a fost atestat în *Anonymus Caransebesiensis* cu sensul „lutum" şi în *Psalterium hungaricum* cu sensul „noroi, tină"[6]; ambele sensuri le deține cuvântul şi în graiurile bănățene actuale[7].

povestui vb. „a propovădui, a predica": „au zgândărit inimile apostolilor şi limbile ca pentru *să povestuiască* ei tainele lui Dumnezău" (27^{r}/10–13; cf. 29^{r}/3). Cuvântul este caracteristic textelor bănățene. În secolul al XVI-lea a fost înregistrat în *Tâlcul evangheliilor*, întemeiat pe o traducere localizată în Banat-Hunedoara, şi în *Palia* de la Orăştie[8], iar în secolul următor în *Predica* lui Francisc Lovas, ungur care învățase româneşte în Banat[9], în *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi şi în *Cântecele calvine* copiate de popa Giurgiu din Luncasprie. *Povestui* a fost atestat şi în *Noul Testament* de la Bălgrad[10].

priiatnic s.m. „prieten; semen": „Că ce ținem a iubi *priiatnicii* noştri?" (64^{r}/13–14; cf. 63^{v}/9-10, 64^{v}/9, 75^{r}/9 etc.). Exceptând o atestare izolată provenind dintr-un text sud-vest ardelenesc (*Noul Testament* de la Bălgrad), *priiatnic* (*prietnic*) a fost înregistrat în epoca veche în texte aparținând la două arii dialectale distincte: Banat-Hunedoara[11] (*Tetraevanghelul* slavo-român de la Sibiu, *Tâlcul evangheliilor, Molitvenicul rumânesc, Apostolul* coresian, *Palia* de la Orăştie, versiunile *Florii darurilor* din 1592–1604, 1620, 1682 şi 1693, *Catehismul* tradus de Gheorghe Buitul, *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi, *Anonymus Caransebesiensis, Psalterium hungaricum, Psaltirea* copiată de Ioan Viski, *Cântecele calvine* copiate de popa Giurgiu din Luncasprie) şi Țara Românească (*Paraclisul* de la Govora, *Varlaam şi Ioasaf* – traducerea lui Udrişte Năsturel –, *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, scrisoarea din cca 1650 a marelui clucer Cornățeanul Socol, *Povestea de*

[4] M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig, Bucureşti, 1891, p. 136; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987 (se va cita în continuare DLRLV), p. 129; Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702),* Clusium, 2001, p. 305; Daniele Pantaleoni, *Texte româneşti vechi cu alfabet latin:* ***Psalterium hungaricum*** *în traducere românească din secolul al XVII-lea*, Timişoara, 2008, p. 119.

[5] Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache", III (1896), Leipzig, p. 317.

[6] Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 120.

[7] DA, s.v. *ima*; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 187.

[8] Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, 1938, p. 524.

[9] Ion Gheție şi Mirela Teodorescu, *À propos de la desinnance* ***-u*** *de la 3^{e} personne du pluriel de l'imparfait de l'indicatif. Nouvelles contributions*, în „Revue roumaine de linguistique", XI, 1966, nr. 2, p. 188–189.

[10] DLRLV, p. 235; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 314.

[11] Includem în rândul textelor aparținând acestei zone şi pe cele scrise ori tipărite în alte zone geografice, care însă reproduc originale bănățene-hunedorene.

BDD-A25728 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 19:38:08 UTC)

jale asupra uciderii postelnicului Constantin Cantacuzino, traducerea lui Radu Greceanu[12]; cf. adj. *priiatnică* într-o scrisoare a doamnei Elina, soția lui Matei Basarab şi, totodată, sora lui Udrişte Năsturel[13]).

tuldui vb. „a adăuga, a întregi": „Când *au tulduit* aceasta beseareca sfântă?" (57^{v}/10–11). Cuvântul nu a fost înregistrat în alte texte româneşti vechi. În schimb *toldui* (*tuldui*) a fost atestat în secolul trecut în Banat-Hunedoara cu sensuri care evidențiază ideile de adăugire şi asociere: „a adăuga o pereche de boi sau cai la o căruță sau plug", „a (se) asocia", „a se căsători" etc.[14]

vig „sfârşit, capăt" în loc. vb. *a duce în vig* „a duce la capăt un lucru, o activitate, a termina, a isprăvi": „Iaste scris de ai făgăduit ceva lui Dumnezău nu amâna, ce *du în vig*" (72^{r}/16–18; cf. 31^{v}/6–7). Aceeaşi locuțiune verbală a fost înregistrată în *Catehismul* tradus de Ştefan Fogarasi („à dutse en vig"); cf. *a duce la vig*, cu acelaşi sens, în *Psalterium hungaricum* şi în *Psaltirea* lui Ioan Viski („la vig bun ducse")[15].

zăuita vb. „a uita": „Î: Pentru ce s-au înnoit? R.: Că în vreamea robiei şi a bozilor *s-au fost zăuitatu-să*" (73^{r}/2–4). Cuvântul este un bănățenism care a fost înregistrat şi în Hunedoara, sudul Bihorului şi nord-vestul Olteniei[16]. În trecut, *zăuita* a fost întâlnit în texte provenind din Banat-Hunedoara (*Cântec de Crăciun* – versiunea publicată de M. Gaster –, *Anonymus Caransebesiensis*, *Psalterium hungaricum* şi *Psatirea* lui Ioan Viski) şi sud-vestul Transilvaniei (*Sicriul de aur*)[17].

În afara acestor cuvinte, în textul *Pânii pruncilor* ne-a mai atras atenția o particularitate fonetică: *t* > *ḱ* în *oschiia* (96^{r}/18); cf. *oştii* (102^{v}/12). Palatalizarea dentalei *t* (+ *e, i*) în stadiul *ḱ* a fost notată de dialectologi într-o arie care cuprinde centrul şi estul Banatului[18]. Cu totul izolat fonetismul a mai fost notat în sudul Bihorului[19], Bucovina şi nordul Dobrogei[20].

[12] Ovide Densusianu, *op. cit.*, Tome II, p. 525; N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakoczyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", I, 1921–1922, p. 259; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*. Ediția a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 63; Pandele Olteanu, *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*. Studiu, ediție critică pe versiuni, după manuscrise, traducere şi glosar în context comparat, Timişoara, 1992, p. 476; DLRLV, p. 238–239; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 315; Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 103–104; N. A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iaşi, 2003, p. 64, 82, *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII–XVIII)*. Studiu şi ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1967, p. 37.

[13] Vezi facsimilul scrisorii la Veronica Vasilescu şi dr. Aneta Boiangiu, *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*, Bucureşti, 1982, planşa 25: scrisoare din 10 februarie 1649.

[14] L. Tamás, *Etymologisch-historiches Wörterbuch der Ungarischen Elemente in Rumänischen*, Budapest, 1966, p. 797.

[15] *Ibidem*, p. 853; DLRLV, p. 313–314; Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 114.

[16] *Micul atlas lingvistic român*. Partea II (ALRM II), Serie Nouă, vol. III, 1967, h. 1243; Eugen Beltechi, *Trei arii bănățene: do(-), pro-, zăi-*, în „Cercetări de lingvistică", XX, 1975, nr. 2, p. 186.

[17] DLRLV, p. 326; Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 320; Daniele Pantaleoni, *op. cit.*, p. 127.

[18] I.A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei* (extras din „Grai şi suflet", revista Institutului de filologie şi folclor), Bucureşti, 1924, p. 16 şi harta 5 de la p. 17; *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 250.

[19] *Micul atlas lingvistic român*. Partea I (ALRM I), vol. II, Sibiu, Leipzig, 1942, h. 219 (punctul 315) şi harta 275 (punctul 315).

[20] *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, vol. I, 1956, harta 128 (punctele 386 şi, respectiv, 682).

BDD-A25728 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 19:38:08 UTC)

Faptele consemnate de noi se alătură cuvintelor menționate de Emanuela Timotin şi împreună cu particularitățile lingvistice semnalate de Ion Gheție delimitează suficient de bine Banatul drept principala zonă geografică cu care traducerea *Pânii pruncilor* prezintă o legătură indiscutabilă. Câteva informații pe care le datorăm lui Paul Binder vin să clarifice natura acestei legături, nu însă în spiritul opiniei lui Ion Gheție, potrivit căreia Ianăş Duma ar fi revizuit o traducerea bănățeană.

Cu prilejul intrării Banatului Severinului în stăpânirea turcilor (1658), majoritatea nobililor şi orăşenilor bănățeni s-au refugiat în Transilvania. Printre refugiații bănățeni stabiliți în Bărăbanț s-a numărat şi Ianăş Duma, menționat într-o conscripție din 1697 a comitatului Alba în rândul nobililor „porționali", adică a acelora care posedau moşii şi în alte localități. Doi ani mai târziu, acelaşi personaj este amintit în calitate de nemeş. Să mai menționăm faptul că o rudă a sa, Gaspar Duma, îndeplinise în 1622 funcția de jude al nobililor din comitatul Caransebeş[21]. După unirea românilor ardeleni cu biserica Romei (1698), comunitatea bănățeană calvină din Bărăbanț a îmbrățişat confesiunea romano-catolică[22].

În concluzie, informațiile furnizate de Paul Binder confirmă calitatea de traducător al *Pânii pruncilor* susținută de Ianăş Duma.

UNE PRÉCISION CONCERNANT LA TRADUCTION SUR
LE PAIN DES ENFANTS

(Résumé)

L'auteur attire l'attention sur une information furnie par Paul Binder, selon laquelle Ianăş Duma était originaire du Banat. C'est de cette manière que s'explique la présence des particularités linguistiques spécifiques du Banat dans la traduction du *Pain des enfants* appartenant à Ianăş Duma, un habitant du Bărăbanț, dans le district d'Alba.

Cuvinte-cheie: Ianăş Duma, *Pânea pruncilor*, bănățeni stabiliți în Bărăbanț.

Mots-clés: Ianăş, Duma, *Le pain des enfants*, habitants du Banat établis à Bărăbanț.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[21] Paul Binder, *Contribuții la studierea factorilor interni în problema dezvoltării scrisului în limba română (secolele XVI–XVII) (Momente din istoria culturală a satului Bărăbanț)*, în „Apulum", XX, Alba Iulia, 1982, p. 177 şi 180; cf. Ana Dumitran care, necunoscând studiul lui Paul Binder, semnalează refugierea în satul Bărăbanț a românilor calvini din Banat, dar fără a-l aminti pe Ianăş Duma (*Religia ortodoxă – Religie reformată. Ipoteze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI–XVII.* Cu o prefață de Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române, Cluj-Napoca, 2004, p. 309). Pornind de la această informație, Ovidiu Ghitta susține „posibila sorgine bănățeană a lui Duma Ianăş" (vezi ***Pânea pruncilor*** *– context istoric, discurs şi mize*, în ediția *Pânea pruncilor* întocmită de Florina Ilis, p. XXXIII).

[22] Paul Binder, *op. cit.*, p. 180.

BDD-A25728 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 19:38:08 UTC)